

Гетьманщина у складі Російської імперії. Остаточна ліквідація української державності

ПЛАН:

- 1) Гетьманування Івана Мазепи. Спроба досягнення державної незалежності України.
- 2) Гетьманування Івана Скоропадського та Данила Апостола. Наступ на автономію України.
- 3) Правління Кирила Розумовського. Остаточна ліквідація автономії України у складі Російської імперії.

Гетьманування Івана Мазепи. Спроба досягнення державної незалежності України

Німій, одурений, забитій,
Невже не встать тобі від ран?
Москві та Речі Посполитій
Колись жбурнув тебе Богдан.
А потім хтів тобі Мазепа
Від серця щирого добра...
Його ж ти зрадила і степом
Пішла рабинєю Петра

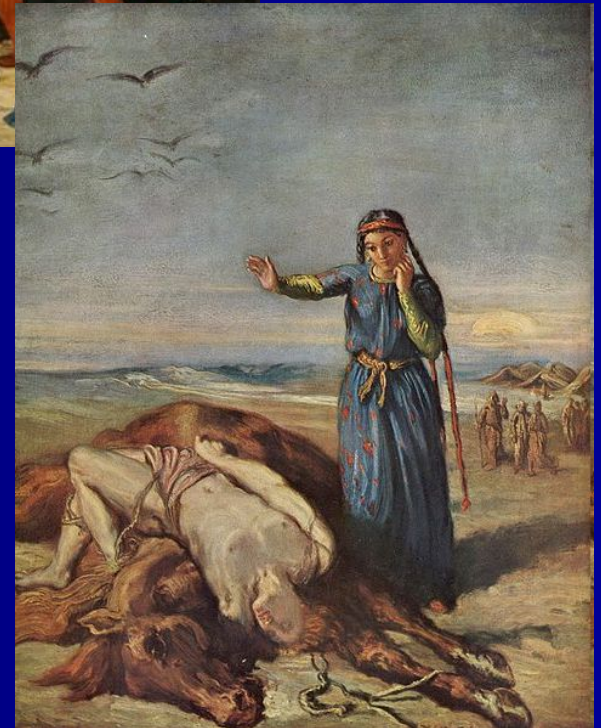
В. Сосюра

Іван Степанович Мазепа (1687-1708)

- народився 20 березня 1687 р. у с. Мазепинці на Білоцерківщині в українській шляхетській православній родині;
- вчився у Києво - Могилянському колегіумі, потім – в Єзуїтському колегіумі у Варшаві. Закінчив освіту подорожуючи Голландією, Італією, Німеччиною, Францією;
- До 1696 році перебував при дворі польського короля Яна-Казимира.
- У 1696-1708 році – на службі гетьмана Правобережної України Петра Дорошенка;
- У 1708-1709 році - на службі гетьмана Лівобережної України Івана Самойловича

**За підтримки князя
Василя Голіцина,
фаворита
правительки
Московського царства
Софії, у 1687 році стає
гетьманом
Лівобережної України**

25 липня 1687 укладено

Коломацькі статті

- підтверджувались козацькі права і привілеї;
- зберігалось 30-тисячне реєстрове козацьке військо та компанійські полки (вільнонаймані кінні полки, створені та оплачувані гетьманським урядом);
- гетьман не мав права без царського указу зміщувати з посад козацьку старшину, а старшина - гетьмана;
- універсали гетьмана мали підтверджуватися грамотами царя;
- у Батурині при гетьманові мав знаходитися московський стрілецький полк;
- заборонялися зносини з чужоземними державами, він має дотримуватися Вічного миру з Річчю Посполитою (тобто відмовитися від претензій на Правобережжя);
- козацька старшина зобов'язана наглядати за гетьманом і доносити на нього царському урядові;

Коломацькі статті

- обмежено право гетьмана розпоряджатися військовими землями (віддавати їх в оренду, що було джерелом великих прибутків для гетьманської казни);
- Гетьман зобов'язувався направляти козацьке військо на війну з Кримським ханством і Туреччиною.
- козацька верхівка мала сприяти українсько-російським шлюбам.
- заборонялося всім говорити про те, що Гетьманщина - це "Малоросійський край гетьманського регіменту" і було потрібно говорити "Їх царського пресвітлого величества самодержавної держави".
- У випадку наступу на Україну ворожих військ московські царі мали надати невідкладну допомогу.

Мета гетьмана Мазепи:

Об'єднання козацьких земель Лівобережжя, Правобережжя, Запорозжя і, якщо можливо, Слобожанщини і Ханської України в складі єдиної Української держави під гетьманським регіментом, та встановлення міцної автократичної гетьманської влади у становій державі європейського типу зі збереженням традиційної системи козацького устрою

Основні події гетьманування І. Мазепи

- Взяв участь у II Кримському поході московського війська 1689 року;
- З 1689 протягом 19 років вірою і правдою служить Московському царю Петру I

Петро I (1682 - 1725)

- Надавав царю активну допомогу в походах на турків і татар (Азовські походи 1695-1696). Козаки відзначилися у взятті ключової турецької фортеці на Азовському морі;
- Мазепа зміг скористатися великим козацьким повстанням, що вибухнуло на підлеглому полякам Правобережжі у 1702 році під проводом Семена Палія. У 1704 р. московсько-козацьке військо зайняло територію Правобережжя, яке автоматично перейшло під гетьманство І. Мазепи.

Внутрішня політика І. Мазепи

- намагався створити для себе надійну опору – тобто сформувати аристократичну верхівку суспільства з козацької старшини, тобто «нову шляхту» (бунчукові, військові та значкові товариші);
- роздавав старшині землі та селян. У 1701 р. гетьман видав указ про дводенну панщину для селян Ніжинського полку;
- силою придушував селянські повстання та виступи опозиції, що дало підстави запорожцям називати його “вітчимом України”;
- намагався взяти під контроль запорожців, що боролися за свою автономність та обмежити владу старшини. У 1692 р. повстання **Петрика**.
- з метою оборони південних кордонів побудував фортеці на півдні України, зокрема, Новобогородицьку та Ново-Сергіївську на р. Самара;

Внутрішня політика І. Мазепи

- Надавав пільги організаторам, промисловості, особливо рудних, паперових, порохових мануфактур; розвивав вівчарство, конярство, соляний промисел, виробництво селітри;
- Розвивав торгівлю як внутрішню так і зовнішню (з Польщею, Кримом, Московським царством, Кавказом, Персією), що занепала за часів Руїни. Українське господарство в добу Мазепи переживає піднесення;
- активно займається меценатством.

З гетьмануванням Івана Мазепи пов'язують закінчення
періоду Руїни

Меценатська та просвітницька діяльність І.Мазепи

- реставрує та засновує храми. Тогочасний український архітектурний стиль назвали «мазепинське бароко» ;
- розбудовує столицю Батурин за зразком Версалю, палацу французьких монархів;
- домогся надання у 1701 р. Києво-Могилянській колегії статусу академії;
- за його підтримки у 1700 році засновано чернігівський колегіум (тоді називався Малоросійський колегіум);
- обдаровував цінними речами, іконами українські церкви і монастирі. 1701 р. Мазепа купив знамените Пересопницьке Євангеліє, яке згодом подарував Переяславському кафедральному собору;
- сприяв розвитку літератури, підтримував І. Максимовича, Ф. Прокоповича, С. Яворського;
- Направляв дітей козацької старшини на навчання за кордон.

**Військовий Микільський
собор у Києві**

1690—1696. Зруйновано 1934 р.

**Богоявленська церква Братського
монастиря на Подолі**

1690—1693. Зруйновано 1935

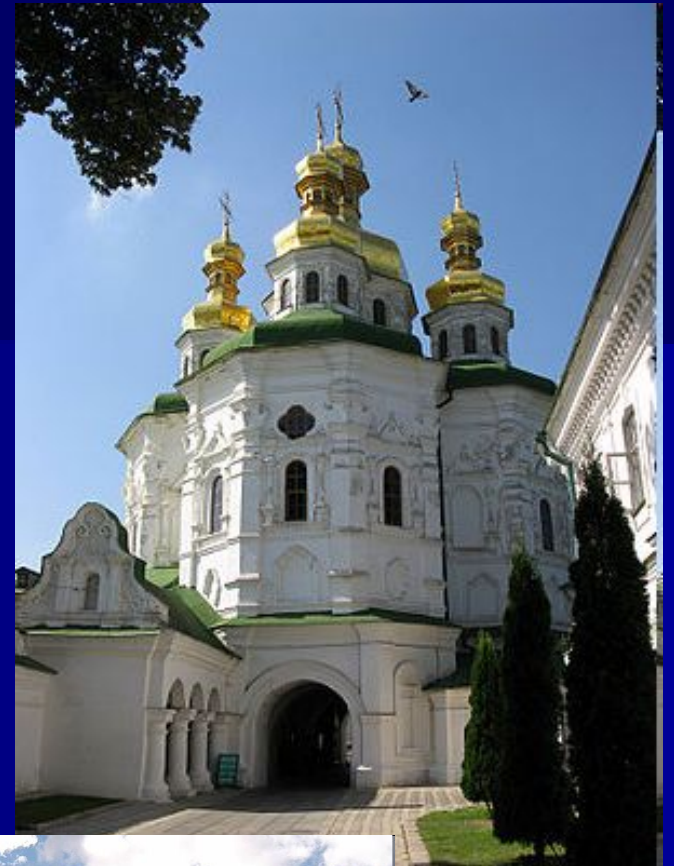
р

Церква Всіх Святих у Києво-Печерській лаврі

Українське
баро́ко або Коза́цьке баро́ко —
назва мистецького стилю, що
був поширений на українських
землях Війська
Запорозького у XVII Українськ
е баро́ко або Коза́цьке
баро́ко — назва мистецького
стилю, що був поширений на
українських землях Війська
Запорозького у XVII–XVIII сто
літтях.

Та найчастіше його називають
мазепинським бароко, оскільки
воно набуло найвищого свого
розвитку та завершення в часи
гетьманства Івана Мазепи

1700-1721 – Північна війна

війна між Московським царством (згодом — Російська імперія), Королівством Швецією у 1700–1721 рр. за панування на Балтиці, й в цілому — за домінування у Східній Європі

Шведський король Карл XII

Гетьман Війська Запорозького
Іван Мазепа

Московський цар Петро I

Король Речі Посполитої Станіслав Лещинський

Король Речі Посполитої Август II Сильний

Україна під час Північної війни:

- Козаки змушені битися зі шведськими арміями за чужі інтереси у далекій Лівонії, Литві, Центральній Польщі.
- Українські полки поверталися з півночі, зазнавши втрат, що сягали 50, 60, 70% особового складу;
- Петро I поставив на чолі козацьких полків московитських і німецьких командирів, які ставилися з презирством до козацького війська (вважали гіршим, часто використовували просто як гарматне м'ясо);
- Українців використовували на будівництві укріплень, фортець.
- походи московських військ, які вимагали харчів, фуражу, коней, волів, призводили до зубожіння населення;
- В українські міста та села введено московські військові залоги та гарнізони, які мали утримуватись за рахунок місцевих жителів.

Причини переходу І. Мазепи на бік шведів:

- Порушення Московською державою прав і вольностей Війська Запорозького;
- українці вимушені брати участь у Північній війні, воювати не просто за чужі, а навіть за не вигідні для неї інтереси
- обмеження гетьманської влади, підпорядкування козацьких військ московським воєнначальникам, введення в українські міста московських військових залог та гарнізонів;
- плани Петра І щодо реорганізації козацького війська, перетворення його на регулярні драгунські полки;
- плани царя щодо ліквідації автономії Гетьманщини, з метою централізації влади, уніфікації адміністративних та соціальних відносин.
- Перемога у війні будь_якої сторони несла загибель Українській державі. Якщо переможе Карл XII і його ставленик С.Лещинський, то Україна як союзник Росії дісталась би Польщі, а у разі перемоги Петра І і Августа II українські землі чекав поділ між Росією і Польщею.

Концепції порятунку України:

- перша — створення Великого Князівства Руського у федерації з Річчю Посполитою (старшина північної та центральної України, переважно правобережного походження);
- друга — союз з Кримом і Туреччиною для боротьби за незалежність Української держави (старшина Південної України, передусім — Полтавського полку);
- третя — створення незалежного «особого княженія» під протекторатом Швеції (І. Мазепа).

Зовнішня політика І.Мазепи

- У 1703–1708 роках вів таємні переговори з польським королем Станіславом Лещинським про об'єднання України, Польщі і Литви у федеративну державу на засадах Гадяцького договору 1658.
- У 1708 р. уклав таємний українсько-шведський союз проти Росії, який у 1709 р. трансформувався в договір про створення незалежної Української держави в союзі зі Швецією.

С.Лещинський

Карл XII

Зміст угоди:

- Україна має бути вільною державою, Українським князівством;
- Мазепа — довічним князем, або гетьманом.
- Після його смерти стани мають обрати наступника;
- король шведський має захищати Україну від ворогів.

Становище в Україні:

- загальне незадоволення політикою Петра І, провідником якої вважали Мазепу;
- чутки, нібито Мазепа хоче зробити гетьманство спадковим, передавши булаву племінникам, викликали незадоволення старшини;
- заколоти селян та козацтва, що їх викликали здирства московських воєвод, тяжка війна реквізиції, будівельні та земляні праці;
- Україна заповнена московським військом, а з 10 козацьких полків в гетьманщині залишалося лише 3;
- Відсутність єдності серед старшини;
- Загроза вторгнення шведів.

1708 року Карл XII почав здійснювати свій похід на Московію. Похід мав відбутися в напрямку на Смоленськ і на Москву через територію Литви та Білорусі. Але після кількох невдач у серпні — вересні Карл відмовився від попереднього плану. Він вирішив повернути в Україну, сподіваючись забезпечити свою армію провіантом та зміцнити її потугу козацькими полками й військом Лещинського.

Привід для розриву з Москвою

- відмова царя Петра боронити українські території, як того вимагали договірні зобов'язання між Україною-Гетьманщиною та Московською державою.
- замість плану захисту Мазепі надали план «випаленої землі». Від Пскову до Сіверської України на глибину 200 верст мала бути створена «мертва зона»: людей евакуювати, хліб заховати в ями, а решту «спалити без остатку».

Воєнно-політичні акції Петра І проти України:

- Мазепу звинуватили у "зраді", у намірі віддати Україну Польщі, а православні церкви й монастирі – уніатам;
- московські війська зруйнували гетьманську столицю Батурин, а населення вирізали;
- на старшинській раді в Глухові обрано гетьманом полковника Івана Скоропадського;
- православною церквою оголошено анафему гетьману Мазепі;
- У 1709 році зруйновано Чортомлицьку Січ;
- закатовано запорожців, які не перейшли на бік Мазепи, але були схоплені царськими урядовцями.

27 червня (8 липня) 1709 року відбулася Полтавська битва. Петро I переміг. Карл XII, Мазепа і кілька старшин, Гордієнко з запорожцями та рештки шведської армії відступили на південь

Значення Полтавської битви:

- Полтавська катастрофа, за словами М. Грушевського, «дала царству Російському не тільки рішучу перемогу в Східній Європі, але пхнула його на стежку імперіялізму, екстенсивної політики, нових завоювань і прилучень на цілі століття».
- Для України це була колосальна катастрофа. Визвольні плани її зруйновані.
- Перемога Петра I висунула Росію на одне з провідних місць тогочасної європейської політики. Міць Швеції та Польщі фактично було підірвано назавжди.

Заходи, спрямовані на підриив економіки Гетьманщини

- Петро I заборонив українським купцям торгувати з Західною Європою за звичними торгівельними маршрутами.
- Обмежувався ввіз в Україну чужоземних товарів.
- Встановлене на російсько-українських кордонах мито використовувалося не для збагачення української державної скарбниці, а надходило до Москви.
- Російський уряд збував на українській території мідні гроші, щоби срібні й золоті залишалися здебільшого в обігу населення Росії

Наступ царату на українську культуру

- У 1709 р. Петро I наказав київському воєводі вислати за кордон усіх «польських» (тобто правобережних за походженням) студентів Києво-Могилянської академії
- Коли 1718 р. помер київський митрополит, російський уряд заборонив обирати нового. Першому ієрархові Київської митрополії було надано титул архієпископа київського та Малої Росії. Київська митрополія перетворилася на звичайну єпархію Російської православної церкви.
- Указом Петра I (1718 р.) заборонялося в Україні друкувати церковні книги українською мовою.
- Переведення українських учених, богословів, письменників і педагогів із Києва до Петербургу, Москви та інших міст Росії.
- Від часів Петра I з України почали систематично вивозити історичні пам'ятки, рідкісні книги тощо.
- У 1720 р. вийшов указ про заборону друкарства українською мовою.

2. Гетьманування Івана Скоропадського та Данила Апостола. Наступ на автономію України

І.Скоропадський (1708-1722)

- 1709 р. р. були підписані «Решетилівські статті», що загально підтверджували «права та вольності» Гетьманщини царським указом з обіцянкою їх конкретизувати;
- при гетьмані запроваджено посаду міністра-резидента із правом контролю за діями гетьмана;
- Гетьманська столиця була перенесена з Батурина в Глухів (ближче до Росії), оточена двома московськими полками;
- цар почав особисто призначати генеральну і полкову старшину, часто з числа росіян та німців, які не підпорядковувалися гетьману, а отримували великі маєтки в Україні;
- заснував Малоросійську Колегію (1722 - 1727), яка повністю контролювала й визначала діяльність гетьмана. Очолив Малоросійську колегію генерал С.Вельямінов.

Наказний гетьман Павло Полуботок (1722-1724)

- підтримує вимоги старшини ліквідувати Малоросійську колегію та відновити повноцінне гетьманство;
- 1723 р. склав Коломацькі петиції – звернення до Петра І з вимогою відновлення давніх прав України;
- викликаний до російської столиці м. Санкт-Петербург, заарештований і помер у 1724 р. у в'язниці.

Данило Апостол (1727-1734)

**Діяльність гетьмана
регламентувалась
«Рішительними
пунктами» -
одностороннім царським
указом 1727 р**

Петро II (1727-1730)

Данило Апостол:

- Відновив право обирати козаками генеральну старшину й полковників;
- зменшив число росіян й інших іноземців в адміністрації;
- підкорив своїй владі Київ, обмежив число російських полків в Україні.
- У 1729 – 1730 рр. було проведено генеральне слідство про маєтності. Внаслідок такого заходу в державне користування було повернуто чимало «рангових земель», безпідставно захоплених для приватного володіння.

Данило Апостол

(1727-1734)

- зумів домогтися скасування багатьох обмежень та утисків, запроваджених Петром І. Так, наприклад, за сприяння Данила Апостола українським купцям повернули право вивозити товари на західноєвропейські ринки; знову було налагоджено торговельні зв'язки з Кримом тощо.
- У 1734 р. Д.Апостол домігся повернення в Україну під гетьманську булаву запорозьких козаків з-під турецького підданства, які заснували Нову Січ на р. Підпільній;
- Реформа фінансів: встановив точний бюджет державних видатків; виокремив ту частину, що мала використовуватися на утримання козацької адміністрації, найманого війська, артилерії тощо.
- Розпочав судову реформу;
- Відновив право гетьмана призначати генеральну старшину і полковників.
- Значно зменшив кількість росіян в українській адміністрації та кількість російських полків.

Правління гетьманського уряду (1734 - 1750)

- складалося з трьох українців та трьох росіян. Очолював Правління гетьманського уряду російський князь О. Шаховський, який одержав таємні інструкції про поступову ліквідацію залишків Гетьманщини.

Анна Іоаннівна (1730-1740)

3. Правління Кирила Розумовського. Остаточна ліквідація автономії України у складі Російської імперії

Портрет гетьмана України, графа Кирила Розумовського
(29.03.1728 – 5.01.1803). Копія невідомого художника
середини XX ст. з оригіналу XVIII ст.
Полотно: олія, 69 x 75 см.
ДКЗГБ. Н КП-342. ОФ/14-149.

У 1750 році гетьманство відновлено

Портрет гетьмана України, графа Кирила Розумовського
(29.03.1728 – 5.01.1803). Копія невідомого художника
середини XX ст., з оригіналу XVIII ст.
Полотно: олія, 89 x 75 см.
ДКЗГБ. Н КП-342, ОФ/14-149.

Кирило Розумовський
(1750-1764)

Єлизавета Петрівна
(1741-1762)

Олексій Розумовський

Кирило Розумовський

(1750-1764)

- У Росії справами Гетьманщини став займатися не Сенат, а Колегія Іноземних Справ.
- Київ та Запоріжжя знову підпорядковувалися гетьману.
- К. Розумовський переніс гетьманську столицю з Глухова до Батурина.
- Гетьман удався до заходів, що обмежували сваволю російських чиновників, які перебували в Україні. Зокрема, без дозволу гетьмана заборонялося арештовувати українців, окрім карних злочинців.
- Продовжив судову реформу Д. Апостола.
- Військова реформа. Полки перетворилися на регулярні. Козаків було одягнено в уніформу.
- Планував відкрити в Гетьманщині два університети. Перший — оновлена на європейський зразок Києво-Могилянська академія. Ще один університет передбачалося відкрити в гетьманській столиці — Батурині.

1754 р. з'явилася низка указів, що обмежували гетьманську владу

- Розумовському було заборонено призначати полковників, а дозволено лише пропонувати кандидатів.
- У відповідь на клопотання відновити самостійні зовнішньо-політичні зносини Лівобережної Гетьманщини Розумовський дістав категоричну відмову.
- Особливому контролю підлягали фінансові справи Гетьманщини.
- Скасовувався митний кордон між Гетьманщиною та Росією.

Кирило Розумовський (1750-1764)

- 1763 р. звертається до імператриці Катерини II із «Глухівською петицією», в якій просить повернути втрачені права Гетьманщини, дозволити скликання українського дворянського сейму – зборів, на зразок польського сейму, закріпити за його родом гетьманське управління

Портрет гетьмана України, графа Кирила Розумовського (29.03.1728 - 5.01.1803). Копія невідомого художника середини XX ст. з оригіналу XVIII ст.
Полотно, олія, 89 x 75 см.
ДРСУВБ. N КП-342. ОФ/14-149.

За наказом Катерини II

- 1764 р. – скасовано гетьманство;
- створена Друга Малоросійська Колегія (1764-1782) на чолі з графом П. Румянцевим;
- 1765 р. – скасування козацького устрою Слобожанщини;
- 1765 – 1767 р. П.Румянцев здійснив «Генеральний опис Малоросії»;
- 1775 р. – знищено Запорозьку Січ;
- 1781 р. – скасовано полково-сотенний устрій Гетьманщини, Україну розділили на намісництва;
- 1783 р. козацькі війська були реорганізовані в десять кавалерійських полків російської армії;
- 1783 р. на українських землях Лівобережжя та Слобожанщини було запроваджено кріпацтво;
- 1785 р. Катерини II видала «Жалувану грамоту дворянству»;

Катерина II (1762-1796)

- У серпні 1765 р. скасовано полковий устрій й створено *Слобідсько Українську губернію*.

- У 1780 р. замість *Слобідсько Української губернії* утворюється *Харківське намісництво*.

- Замість п'яти козацьких полків було сформовано п'ять гусарських. Місцеві козаки були позбавлені прав і привілеїв й перетворювалися на «військових обивателів».

- У вересні 1781 р. скасовується полковий адміністративно територіальний поділ Гетьманщини, яка перетворюється у *Малоросійське генерал губернаторство* в складі трьох губерній (намісництв) — *Київської, Чернігівської та НовгородСіверської*.

Історичне значення Української козацької держави – Гетьманщини

Гетьманська держава проіснувала 115 років.

За цей час:

- в українців виникла ментальність народу, який має свою державу;
- виникла своя національна політична та культурна еліта;
- було створено умови для остаточного становлення українського народу, розвитку його мови та культури;
- вона захистила український народ від асиміляції, експлуатації та національно-релігійних утисків польської влади;
- чимало нащадків козацької старшини стали видатними українськими діячами, які продовжили боротьбу за відновлення української державності.